



HOOFDSTUK VIJF

Het is zeker, dat er aan het 3e gesticht iets bestaat...

30 november 1828 tot 20 augustus 1829

pagina 155-190

Opdat eenmaal eens een einde kome aan die groote sterfte, pagina 157

Brief van Johannes Tonckens van 30 november 1828 komt bij de permanente commissie binnen op 13 december 1828 en bevindt zich in invnr 95. De citaten van 'fies en walgelijke spijs' enzovoort komen uit een brief van hem die als bijlage A is gevoegd bij het 'Rapport van de presidenten van de geneeskundige commissies van Groningen en Overijssel' dd 31 mei 1829, dat 25 juni 1829 in kopie door het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt doorgestuurd aan de permanente commissie, invnr 97.

Hartzeer bij het afsterven van zoo veele lijders, pagina 159

Directeur Visser schrijft aan de permanente commissie over zijn ontmoeting te Veenhuizen met de president, die Van der Sluis heet, op 4 december 1828. De positieve uitlatingen van de president over de verzorging der kinderen staan vooral in zijn verslag dd 16 december 1828. Dokter Sasse schrijft over zijn hartzeer aan directeur Wouter Visser dd 12 februari 1829. Alle genoemde stukken invnr 95.

De door Sasse voorgestelde maatregelen moeten staan in een stuk dat is gevoegd bij een brief van directeur Visser aan de permanente commissie dd 28 november 1828, invnr 94. Dat stuk heb ik niet gevonden, maar de gewenste maatregelen vallen te reconstrueren uit de reacties erop van directeur Visser en de permanente commissie. Zo loopt de permanente commissie de voorstellen van Sasse langs in een brief aan Binnenlandse Zaken dd 17 december 1828, invnr 363, uit welke brief de hier gebruikte citaten komen. Diezelfde datum en invnr schrijft de permanente commissie aan directeur Visser over spaarzaamheid met voorgedrukte stukken.

Over de tuimelramen gaat het in het rapport van Waterstaat dd 16 december 1828, invnr 95, en de reactie erop van de permanente commissie, invnr 363. Over de 'roode loop' met een beschrijving van het ziekteverloop gaat het in het rapport van de president van de Drents geneeskundige commissie Van der Sluis van 16 december 1828, invnr 95.

Gevatte koude, pagina 160

De gouverneur van Drenthe schrijft 24 januari 1829 dat Sasse geen informatie meer aan president vd Sluis wil geven. Binnenlandse Zaken stuurt dat op 3 februari 1829 door naar de permanente commissie met het verzoek daartegen op te treden. Invnr 95.

De permanente commissie schrijft 6 februari aan de administrateur dat ze Sasse gevraagd hebben weer met president vd Sluis samen te werken, invnr 364.

De president vd Sluis schrijft over 'actieve inflammatie' en de geschillen met dokter Sasse het meest uitgebreid op 28 maart 1829, op 1 april door de gouverneur van Drenthe naar Binnenlandse Zaken gestuurd en op 8 april door die laatste naar de permanente commissie gezonden, waarbij hij als zijn mening geeft dat Sasse dadelijk moet opgedragen worden mee te werken aan onderzoek, invnr 96.

Dokter Sasse geeft toe dat het niet lekker zit tussen hem en vd Sluis op 12 februari 1829 en verweert zich en doet dat ook in een brief van 25 januari 1829, allebei invnr 95.

Over het niet besmettelijk zijn van de ziekte gaat het in het rapport van de president van de Drents geneeskundige commissie van 16 december 1828, invnr 95, en in een brief van Binnenlandse Zaken dd 24 december 1828, invnr 95. Over gevatte koude in het hier genoemde rapport van Van der Sluis.

Tot bijna over de klompen in de modder, pagina 162

De 'fungerende Hoofd Ingenieur van den Waterstaat van Drenthe' rapporteert 16 december 1828, welk rapport door de gouverneur van Drenthe wordt doorgezonden aan Binnenlandse Zaken, die het doorstuurt naar de permanente commissie, invnr 95. Zijn rapport is hier aangevuld met fragmenten uit het 'Rapport van de presidenten van de geneeskundige commissies van Groningen en Overijssel' dd 31 mei 1829, dat 25 juni 1829 in kopie door het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt doorgestuurd aan de permanente commissie, invnr 97, plus de bij dat laatste gevoegde verklaring van Johannes Tonckens.

De aanval van de permanente commissie op klokkenluider Tonckens opent in een brief dd 17 december 1828 aan Binnenlandse Zaken, invnr 363. Het zenden van de 'filtreer-kuipen' en de vermindering van het aantal sterfgevallen wordt gemeld in een brief aan Binnenlandse Zaken van 30 december 1828, ook invnr 363.

De Epidemie als zoodanig is geheel en al opgehouden, pagina 164

Directeur Wouter Visser rapporteert over ziekte en sterfte bij het derde gesticht op 2, 10, 14, 19, 20 en 27 januari 1829, alle brieven invnr 95. Krijn van der Kreeke heeft weesnummer 1881 in de invnrs 1572 en 1410. Geertruida Simons Haringa heeft weesnummer 1691 in de invnrs 1572 en 1410. Dokter Sasse schrijft over levensdraad en epidemie op 25 januari 1829, invnr 95.

Het realiseren van verbeteringen wordt gemeld in de hierboven genoemde veelvuldige brieven van directeur Visser. Dat ze de adviezen van de Drentse Waterstaat in de wind heeft geslagen schrijft de permanente commissie aan Binnenlandse Zaken op 6 februari 1829, invnr 364. De reactie van de man van Waterstaat is van 26 februari 1829, invnr 95, met een begeleidend briefje van Binnenlandse Zaken, dat wil dat ze er nog eens over nadenken. Daarop reageert de permanente commissie afwijzen 5 maart 1829, invnr 364.

Over de zorgen in Friesland en Zeeland gaat het in brieven van Binnenlandse Zaken van respectievelijk 24 december 1828 en 17 februari 1829, allebei invnr 95. Over het spreekverbod schrijft Johannes Tonckens 31 januari 1829, invnr 95. Tonckens schrijft over het geld dat hij tegoe heeft op 22 januari 1829, invnr 95.

De algemeene tevredenheid is nimmer zoo groot geweest, pagina 166

Johannes Tonckens beschrijft zijn expeditie in een brief gedateerd 31 januari 1829 en Wouter Visser schrijft over het gebrek aan turf op 27 januari 1829 en nogmaals op 6 februari 1829. De adjunct-

directeur van het tweede gesticht, Sikke Berends Drijber, schrijft over 'een bezoek ons gisteren door de Heer Tonking aangedaan' op 25 januari 1829 aan directeur Visser, alles invnr 95.

Tonckens komt er later op terug, in de door hem geschreven bijlage A bij het 'Rapport van de presidenten van de geneeskundige commissies van Groningen en Overijssel' dd 31 mei 1829, dat 25 juni 1829 in kopie door het ministerie van Binnenlandse Zaken wordt doorgestuurd aan de permanente commissie, invnr 97. Als reactie daarop geven de adjuncts van het tweede en derde gesticht hun visies op het bezoek in latere brieven, invnr 98.

De permanente commissie reageert op Tonckens brief van 31-01 op 2 maart 1829, invnr 364. In september 1829 komt de adjunct-directeur van het derde gesticht, Adrianus de Geus, terug op eerdere verhalen dat het er altijd warm is, brief van 28 september 1829, invnr 99. Dat ze Tonckens er niet meer in zullen laten, staat ook in de reactie van de permanente commissie dd 2 maart 1829, invnr 364.

Het zuur aan de gebruiker veroorzakende, pagina 169

Directeur Visser schrijft 20 februari 1829 over 'dadens van superioriteit' van Tonckens. In diezelfde brief meldt hij waarom er tijdelijk puur roggebrood gebakken wordt. Visser heeft een briefje gehad van de onderdirecteur Jacob Kluvers gedateerd 19 februari 1829 dat Tonckens langs is geweest, alles invnr 95.

De beide processen-verbaal van 16 en 17 februari 1829, de brief dd 18 februari 1829 waarmee Tonckens het brood aan de gouverneur stuurt, het briefje waarmee de gouverneur het doorstuurt naar de burgemeester van Assen en het proces-verbaal dat die burgemeester opmaakt van zijn sessie met drie plaatselijke broodbakkers, en tenslotte de brief waarmee de gouverneur van Drenthe alles op 20 februari 1829 naar Binnenlandse Zaken stuurt, vormen één pakket. Dat pakket stuurt Binnenlandse Zaken op 26 februari 1829 naar de permanente commissie, invnr 95. De permanente commissie reageert erop op 7 maart 1829, invnr 364. Johannes van den Bosch meldt dat hij een stuk aardappel in het brood heeft gevonden op 15 april 1829, invnr 96.

In de bedelaarsgestichten ouderloos geworden, pagina 173

Gebruikt materiaal:

- 27 januari 1829, ter voorbereiding maakt directeur Visser een overzicht van ouderloos geworden bedelaarskinderen, invnr 95;
- 21 februari 1829, de permanente commissie doet Binnenlandse Zaken het voorstel zulke kinderen over te brengen, met als bijlagen drie lijsten met namen en omstandigheden, invnr 364 - zie ook volgende pagina;
- 2 maart 1829, Binnenlandse Zaken reageert dat ze eerst de betreffende plaatsen wil horen, maar dat vijf kinderen alvast over mogen, invnr 96;
- 29 april 1829, Binnenlandse Zaken schrijft over Purmerend en over de moeilijkheden die Amsterdam wat dit betreft maakt;
- 30 april 1829, Binnenlandse Zaken schrijft dat de kinderen uit Zeeland over mogen;
- 8 mei 1829, Binnenlandse Zaken schrijft dat gemeente Ewijk accoord gaat, maar Zevenaar haar wees terug wil;
- 14 mei 1829, Binnenlandse Zaken schrijft dat nog zeven kinderen overgeplaatst mogen worden;
- 22 mei 1829, Binnenlandse Zaken schrijft dat vier kinderen uit Groningen overgeplaatst mogen worden
- 4 juli 1829, Binnenlandse Zaken met kopie van brief gouverneur Noord-Holland van 19 juni met daarin bezwaren van Amsterdam;

Daarna zijn er nog regelmatig brieven met al of niet toetemming een kind over te plaatsen.

Hieronder een lijstje van wees geworden kinderen in de Ommerschans per januari 1829, invnr 364:

Kolonie

Ommerschans.

Comminative Staat der Neuren Indische Kolonie
betreft de 20 jaren oud, welken tijden opgenomen Stadlijken
betreft, en ook aldaar Niet zijn geworden.

<u>Namen.</u>	<u>Van waar</u> <u>aangekomen.</u>	<u>Namen</u> <u>aangekomen.</u>	<u>Vanmerkingen.</u>
1049. <u>Malakom.</u> <u>H. van</u>	<u>Singap.</u>	<u>18 Aug. 1923.</u>	1
1567. <u>Amstel.</u> <u>1872</u>	<u>San. Yere.</u>	<u>18 Sep. 1925.</u>	2
1689. <u>Amst.</u> <u>1689</u>	<u>Hoorn.</u>	<u>2 Aug. 1923.</u>	3
1177. <u>Amst.</u> <u>1177</u>	<u>Boerf.</u>	<u>18 Oct. 1923.</u>	4
135. <u>Versterken.</u> <u>135</u>	<u>San. Yere.</u>	<u>9 Julij 1924.</u>	5
1525. <u>Brugge.</u> <u>1525</u>	<u>San. Yere.</u>	<u>18 Sep. 1925.</u>	6
733. <u>Ulenhoed.</u> <u>1733</u>	<u>Amsterdam.</u>	<u>23 April 1923.</u>	7
992. <u>Conteiling.</u> <u>1792</u>	<u>Hoorn.</u>	<u>28 Maart 1925.</u>	8
270. <u>Ulenhoed.</u> <u>1770</u>	<u>Hoorn.</u>	<u>18 Oct. 1924.</u>	9
393. <u>Dijkman.</u> <u>1793</u>	<u>Groningen.</u>	<u>21 Sep. 1924.</u>	10
1650. <u>Amst.</u> <u>1650</u>	<u>Amst.</u>	<u>1 Febr. 1926.</u>	11
1663. <u>Amst.</u> <u>1663</u>	<u>Amst.</u>	<u>2 Febr. 1926.</u>	12
172. <u>Amst.</u> <u>172</u>	<u>Amst.</u>	<u>18 Oct. 1924.</u>	13
394. <u>Dijkman.</u> <u>1794</u>	<u>Groningen.</u>	<u>21 Sep. 1924.</u>	14
139. <u>Amst.</u> <u>139</u>	<u>San. Yere.</u>	<u>20 Maart 1926.</u>	15
302. <u>Amst.</u> <u>302</u>	<u>Amsterdam.</u>	<u>15 Febr. 1926.</u>	16

Ommerschans, den 22 Januarij 1924.

De Onder Directie.

J. H. J. J. J.

Fannetje de Wagenmaker heeft bedelaarsnummer 1122 in toegang 0137.01 invnr 425 en weesnummer 1662 in de invnrs 1410 en 1411. Pieter de Wagenmaker heeft bedelaarsnummer 1125 in toegang 0137.01 invnr 425 en weesnummer 1646 in de invnrs 1410 en 1411. Karel Schoenmaker heeft bedelaarsnummer 866 in toegang 0137.01 invnr 425 en weesnummer 631 in de invnrs 1410, 1411 en 1412.

Felix Simon Antonides Swart heeft bedelaarsnummer 269 in toegang 0137.01 invnr 425 en weesnummer 1883 in de invnrs 1410, 1411 en 1413. Willem van Mullekom of Mallekom heeft bedelaarsnummer 1049 in toegang 0137.01 invnr 425 en weesnummer 2031 in invnr 1410.

Elisabeth Koenders heeft bedelaarsnummer 1663 in toegang 0137.01 invnr 425. Het meisje dat vraagt op de Ommerschans bij haar zus te mogen blijven heet Maria Theresa van Damme, bedelaarsnummer 189 in toegang 0137.01 invnr 425.

Het getal van 350 komt uit een telling in de stamboeken van wezen, waarin bij kinderen die daar vandaan komen het bedelaarsgesticht wordt genoteerd als plaats van herkomst.

Een Vries alleen tusschen andere Natien kwijnt even als een alleenstaande boom, pagina 175

Buitengewoon gunstige gezondheidstoestand uit brief directeur Visser aan de permanente commissie 6 maart 1829, invnr 96. In die brief vertelt hij ook dat de adjunct-directeur van het derde gesticht, Adrianus de Geus, met de waterzuiveringskuipen aan het rommelen is en De Geus doet daar zelf achteraf verslag van op 30 maart 1829, ook invnr 96. Zijn theoriën dat het aan de kinderen zelf ligt, staan in een uitgebreid overzichtsstuk met ook de gebeurtenissen van afgelopen jaren, invnr 98, dat als datum 20 augustus 1829 heeft, maar dat kan niet kloppen want op die datum stuurt de permanente commissie haar reactie op het rapport naar Binnenlandse Zaken, waarbij ze grootscheeps put uit het stuk van De Geus.

De theoriën van de permanente commissie over het verband tussen sterfte en plaats van herkomst duiken ook al op in november/december, maar een hele fraaie grote exercitie met plaatsen van herkomst is op 6 februari 1829 in een brief aan Binnenlandse Zaken, invnr 364.

Ideeën van dokter Sasse met weersgesteldheid zitten in diverse brieven, hier zijn citaten genomen uit brieven van 25 januari 1829, invnr 95, 23 februari 1829, ook invnr 95, en 3 mei 1829, invnr 97. Over Zeeuwen en Friezen schrijft hij 5 juni 1829, invnr 97, en over 'Heimweh' op 3 mei 1829, ook invnr 97. Over de 'bitten in de vaart' gaat zijn brief van 23 februari 1829, invnr 95.

Hernieuwde uitbraak van de ziekte: eerst brief directeur Visser van 12 maart 1829 en daarna 17 maart 1829, allebei invnr 96. Op 8 april 1829 schrijft Binnenlandse Zaken aan de gouverneurs van Drenthe, Overijssel en Groningen over het onderzoek door hun geneeskundige commissies en stuurt aan de permanente commissie een kopie, invnr 96.

Wij hebben rondborstig hierover met hem gesproken, pagina 177

Alle citaten in dit stukje komen uit het rapport van de presidenten van de geneeskundige commissie van Groningen en Overijssel. Het is gedateerd 31 mei 1829 en wordt door Binnenlandse Zaken doorgestuurd 25 juni en bevindt zich in invnr 97. In hetzelfde invnr bevindt zich ook een tegenverslag van de president van de Drentse geneeskundige commissie Van der Sluis, die het op veel punten met zijn collega's oneens is, maar dat verslag bevat niet veel bijzonders en dat is in de tekst niet meegenomen.

Gierigheid mag gezegd worden de wortel van alle kwaad te zijn, pagina 179

Het tandenknarsen van de permanente commissie staat in haar reactie op het rapport dd 20 augustus 1829, invnr 98. Behalve dat hij in het rapport geciteerd wordt, schrijft Tonckens ook nog een bijlage bij het rapport (zie vorige stukje), invnr 97. De rest van de paragraaf, met opmerkingen van

Binnenlandse Zaken, komt uit de begeleidende brief waarmee dat ministerie op 25 juni 1829 het rapport doorstuurt naar de permanente commissie, invnr 97.

Grove laster, pagina 181

‘Voorschriften nopens het opmaken van wekrapporten van de ziekten en sterften door de geneesheren’ worden opgesteld op 28 juli 1829, invnr 967. Willem Meisner heeft weesnummer 1604 in de invnrs 1572 en 1410. Wopke Dina Jacobs Smit heeft weesnummer 1657 in de invnrs 1572 en 1410. Johannes Serbach heeft weesnummer 45 in de invnrs 1571 en 1410. Doortje Hendriks Lieuwstra heeft weesnummer 1307 in de invnrs 1572 en 1410. Johannes Hinks heeft weesnummer 1031 in de invnrs 1571 en 1410.

Dokter Sasse schrijft over ‘eene acclimatisatie’ op 21 juli 1829, invnr 97. Jan van Staaveren heeft weesnummer 190 in de invnrs 1571 en 1410. Johannes van Laar heeft weesnummer 205 in de invnrs 1571 en 1410. Gerrit van Valken heeft weesnummer 536 in de invnrs 1571 en 1410. Cornelis Broekhuizen heeft weesnummer 558 in de invnrs 1571 en 1410.

Dokter Sasse herroept zijn acclimatisatie-verklaring op 31 juli 1829, invnr 97.

Binnenlandse Zaken dringt heel sterk aan op een reactie in een brief van 8 augustus 1829, invnr 98. De rest van de paragraaf komt uit de reactie van de permanente commissie dd 20 augustus 1829, invnr 98.

Met eenen lepel de eigen drekstofte opeten, pagina 183

De maatregelen zijn allemaal van 31 augustus 1829 en bevinden zich in invnr 367. Bij enkele wordt gemeld dat ze zijn genomen naar aanleiding van het bezoek aan de kolonie van het lid der permanente commissie Jeremias Faber van Riemsdijk. Over de bedelaarskolonist-geneesheer Douwe Petrus van Steenwijk zie ook *De bedelaarskolonie*.

De lector te Haarlem is M.V. Beets. Hij is op 18 januari 1829 door de permanente commissie gepolst en op 17 maart 1829 heeft hij een aardappelbrood ontvangen waar hij op allerlei manieren een ‘analyse’ van heeft gemaakt. Op 15 april 1829 stuurt hij zijn bevindingen, invnr 96. De permanente commissie schrijft in haar reactie op het geneeskundig rapport over de gezondheid van het aardappelbrood: ‘Het geen daarenboven het pleit nopens de meerdere of mindere deugdzaamheid van het dus genaamde aardappelbrood, op de overtuigendste wijze beslist is, dat dit brood niet slechts ook in het 1e Gesticht wordt gegeten alwaar de sterfte minder is geweest dan in de gemeente Norg (de gestichten daaronder niet begrepen) maar ook in de koloniën wordt gebruikt, alwaar de sterfte over drie achter een volgende jaren driemaal geringer is geweest dan die over het geheele rijk als hebbende slechts 1 van de 120 zielen ’s Jaars bedragen.’

Het slotstukje van de paragraaf komt weer uit het rapport van de presidenten van de geneeskundige commissies van Groningen en Overijssel, gedateerd 31 mei 1829 en door Binnenlandse Zaken doorgestuurd 25 juni, invnr 97.

Wij zullen die kerel wel narijden, pagina 185

Melding van de sollicitatie van Hendrik Arends Bolman met daarbij het briefje van predikant D. Hendriksz uit Groningen is van 15 augustus 1825, invnr 75. Briefje waarin Bolman bedankt voor zijn aanstelling en meedeelt op 28 november naar Veenhuizen te zullen vertrekken, 26 november 1825, invnr 76. Dat hij over de zalen 7 & 8 gaat blijkt ondermeer uit het bevolkingsoverzicht van 13 augustus 1829, invnr 98.

Het ‘diets maken’ komt uit de reactie van de permanente commissie op het geneeskundig rapport dd 20 augustus 1829, invnr 98. De geneesheer die ze belasteren is Harmen Smit. Over het bezoek van veldwachter Baks aan de achterpoort is een proces-verbaal gemaakt door de adjunct-directeur van het derde gesticht Adrianus de Geus gedateerd 12 september 1829, invnr 99. Laurentius Cornelis in ’t Hout heeft eerst nummer 1891 in invnr 1572 en wordt dan overgeboekt naar nummer 969 in de

invnr 1571 en 1410. Frans van der Spek heeft weesnummer PK 31 (particulier contract) in de invnr 1571 en 1410. Pierre Louis Charles van Leeuwen heeft nummer 1888 in invnr 1572, 1410 en 1411.

Van het ontslag van Bolman wordt melding gemaakt in het nummer van september 1829 van het blad de *Vriend des Vaderlands*. Het besluit van de permanente commissie tot zijn ontslag is van 29 augustus 1829, invnr 367. Bolman zal 28 september 1829, invnr 99, nog vanuit Groningen schrijven over zijn dan behoeftige omstandigheden, maar 12 januari 1830, invnr 372, besluit de permanente commissie daar niet op te reageren.

Op 16 september 1829 schrijft adjunct-directeur De Geus in opdracht van directeur Van Konijnenburg aan burgemeester Tonckens dat de jongens niet zonder iemand van de directie verhoord kunnen worden, invnr 99.

Inspecteur der koloniën, pagina 187

De onregelmatigheden door zaalopzieners in het derde gesticht worden genoemd in een besluit van de permanente commissie 5 december 1829 N4, invnr 967.

Over het januari 1829 conflict tussen Jannes Poelman en de adjunct-directeur voor de administratie, die Heemskerk heet:

- nota van aanmerkingen van Heemskerk op Poelmans begroting, 20-27 december 1829, en
- brief van Poelman dd 19 december 1829, en
- brief Poelman dd 21 december 1829, en
- verslag van directeur Wouter Visser over het conflict, 2 januari 1829, alles invnr 95

Tenslotte brief waarmee de permanente commissie Jannes Poelman opdraagt met mee te werken, 6 januari 1829, invnr 364.

Directeur Visser meldt dat sommige kinderen graag van het 1e naar het 3e gesticht willen in een brief van 4 december 1828, invnr 95. Jannes Poelman krijgt zijn loonsverhoging blijkens een notitie in het personeelsregister invnr 998 folio 46 op 24 september 1829, er wordt melding van gemaakt in het jaarverslag over 1829, invnr 990, ook gepubliceerd in het blad *Vriend des Vaderlands* augustus 1830 vanaf pagina 557, Poelman wordt geprezen op pagina 589. Poelmans echtgenote, Magdalena Dubbelboer, overlijdt 24 oktober 1829.

De adjunct/directeur van het derde gesticht Adrianus de Geus ruilt eerst van gesticht met de adjunct-directeur van het tweede gesticht Sikke Berends Drijber en wordt daarna overgeplaatst naar de Ommerschans. Zijn ontmaskering speelt zich af januari-maart 1838 en al het materiaal is bijeengebracht bij het besluit 21 maart 1838 N4, invnr 471.

Tot de nieuwe organisatie met Visser als inspecteur wordt besloten op 29 mei 1829 besluit nummer 1, invnr 967 en invnr 988.